

XALQARO INVESTITSIYA HUQUQINING EVOLUTSIYASI VA UNING ENERGETIKA SOHASIDA QO'LLANISHI

Orifjonova Marjona Tolipovna

Toshkent davlat yuridik universiteti Xususiy huquq fakulteti 3-kurs talabasi

Annotatsiya: *Dunyo yanada rivojlangani va globallashtirilganini sayin xalqaro investitsiya huquqi har qachongidan ham muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda. Xalqaro xususiy huquqning bir tarmog'i hisoblangan xalqaro investitsiya huquqi xorijiy investorlar va ularni qabul qiluvchi mamlakatlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solib, ikkala taraf uchun ham muayyan qoidalar va himoyalarni kafolatlaydi. Ushbu maqolada asosan xalqaro investitsiya huquqining evolutsiyasi va rivojlanish tarixi hamda uning energetika sohasidagi muhimligini hamda xalqaro huquqning ushbu sohadagi hozirgi holatini hisobga olgan holda barqarorlashuvning paydo bo'lgan tendentsiyalarini o'rganamiz.*

Kalit so'zlari: *Investitsiyalar, investor, evolutsiya, arbitraj, xalqaro investitsiya shartnomalari, energetika, quyosh energiyasi, qayta tiklanuvchi energiya, investitsiya faoliyati.*

Kirish. Xalqaro investitsiya huquqining ildizlari mustamlakachilik va imperializmga asoslangan. Xalqaro investitsiya huquqini xalqaro huquqiy tartibga solish hamda rivojlanish evolutsiyasining dastlabki davri XX asrning birinchi yarmiga to'g'ri keladi. Sotsialistik mamlakatlarning paydo bo'lishi xususiy mulkning to'liq milliy lashtirilishiga olib kelgan davrlardir. ¹Bundanda ilgariroq Yevropa davlatlari mustamlakalardagi sarmoyalarini himoya qilishlari kerak bo'lib, shuning uchun ular buning uchun ikki tomonlama investitsiya shartnomalarini (BIT) yaratdilar. Ushbu shartnomalar xorijiy investorlarning manfaatlarini himoya qiladi va qabul qiluvchi mamlakatlarning kuchini cheklaydi. 1960-1970-yillarda Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasining ko'plab mamlakatlari mustaqillikka erishdilar va bu xalqaro investitsiya huquqining yanada muvozanatli va adolatli tizimini yaratishga turtki bo'ldi.

Xalqaro investitsiya huquqi hamda shartnomalar huquqi xalqaro umumiy huquqning yirik organlarini tashkil qiladi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Xalqaro savdo huquqi bo'yicha komissiyasi (UNCITRAL) 1966 yilda xalqaro savdo, shu jumladan investitsiyalar uchun yagona qonunchilik bazasini yaratish uchun tashkil etilgan. UNCITRAL 1965 yilda Davlatlar va boshqa davlatlar fuqarolari o'rtasidagi investitsiya nizolarini hal qilish to'g'risidagi konventsiyani (ICSID) ishlab chiqdi, unda investor-davlat nizolarini hal qilish ko'zda tutilgan.

¹ Богуславский М.М. Иностранные инвестиции: правовое регулирование. М;1996.

XX asrning 80-yillarining birinchi yarmidan boshlab, yana bir yangi bosqich boshlangan, ya'ni : Sharqiy Yevropa bozorining ochilganligi tufayli, ²qabul qiluvchi davlat va xorijiy investor o'rtasidagi munosabatlarni huquqiy tartibga solish mavzusi yangi ahamiyat kasb etayotgan davrdir. Bu holat kapital eksport qiluvchi davlatlarni siyosiy risklarini kamaytirish kafolatlari orqali investitsiyalarni sug'urtalash bo'yicha milliy dasturlarni yaratilishiga sabab bo'lgan. Xalqaro investitsiya huquqi tarixi mustamlakachilik manfaatlarini himoya qilishdan tortib investitsiyalarni boshqarishning zamonaviy, muvozanatli tizimini yaratishgacha bo'lgan evolyutsiya tarixidir. Ushbu huquq sohasida hali ham hal etilmagan muammolar va qarama-qarshiliklar mavjud bo'lsa-da, xorijiy investorlar va qabul qiluvchi mamlakatlar o'rtasidagi munosabatlarni tushunish juda muhimdir.

Bu evolyutsiyaga turtki bergan asosiy omil globallashuvdir. So'nggi yillarda xalqaro savdo va xorijiy investitsiyalar hajmining jadal o'sishi mamlakatlarda aniq va izchil investitsiya rejimlarini o'rnatishga bo'lgan ehtiyojni oshirdi. Globallashuv natijasida xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun davlatlar o'rtasida raqobat kuchaydi. Natijada ko'plab mamlakatlarda investitsiya muhitini yaxshilashga qaratilgan huquqiy islohotlar amalga oshirildi. Bu xorijiy investorlar va ularning investitsiyalarini himoya qiluvchi xalqaro investitsiya shartnomalarini ishlab chiqishga olib keldi.

Globallashuvning xalqaro investitsiya huquqiga yana bir ta'siri xalqaro arbitrajning kuchayishidir . Bu investorlarga mezbon mamlakatlar bilan kelishmovchiliklarni hal qilishning muqobil mexanizmini taqdim etdi. Xalqaro arbitraj ko'plab investorlar uchun afzal variantga aylangan , chunki u milliy sud tizimlariga qaraganda ko'proq aniqlik va prognozlilikni ta'minlaydi.

Ammo, globallashuv xalqaro investitsiya huquqi uchun ham qiyinchiliklar tug'dirdi. Eng muhim muammolardan biri bu xorijiy investorlar manfaatlarini qabul qiluvchi mamlakatlar manfaatlarini bilan muvozanatlashdir.

Ko'proq mamlakatlar xorijiy sarmoyalarni jalb qilishga intilayotgani sababli, ular o'zlarining suverenitetlariga putur etkazadigan investitsiya shartnomalarini imzolashdan tobora ehtiyot bo'lmoqdalar. Xususan, xalqaro investitsiya huquqi qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shamol yoki quyosh fermalari kabi qayta tiklanadigan energiya loyihalarini moliyalashtirgan investorlarni rag'batlantirish va himoya qilish orqali xalqaro investitsiya huquqi ushbu texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etishga turtki bo'ladi. Natijada, qayta tiklanadigan energiya qazib olinadigan yoqilg'idan voz kechmoqchi bo'lgan mamlakatlar uchun tobora jozibador va raqobatbardosh variantga aylanib boradi.

² H Grotius, *De Jure Belli ac Pacis Tres* (rev edn, 1946), qayta nashr etilgan (1925) 3(2) *The Classics of International Law*, 385 (F. Kelsey, trans), TM Franck, *Fairnessda keltirilganidek Xalqaro huquq va institutlarda* (Oxford, Clarendon Press, 1995), 457, n11;

Umuman olganda, xalqaro investitsiya huquqining energetika sohasiga qo'shgan hissasi juda katta. Bu qayta tiklanadigan energiya texnologiyalarini ishlab chiqish va joriy etish, shuningdek, mas'uliyatli sarmoya va rivojlanish amaliyotlarini rag'batlantirish imkonini beruvchi yanada barqaror, bashorat qilinadigan va barqaror me'yoriy-huquqiy bazani yaratishga yordam berdi. Iqlim o'zgarishi va energiya xavfsizligi muammolari bilan kurashishda davom etar ekanmiz, ushbu muammolarga samarali javob berish va yanada barqaror kelajakka erishish uchun xalqaro investitsiya huquqiga sarmoya kiritishda davom etishimiz muhim.

Investorlar uzoq vaqtdan beri energetika sanoatiga qiziqish bildirib keladi, ammo bu tendentsiyaning aniq boshlanishini etarli tarixiy yozuvlar yo'qligi sababli aniqlash qiyin. Biroq, biz bilgan narsalarga asoslanib, ishonch bilan aytish mumkinki, investorlar 19-asr boshidan beri energiya tashabbuslarini moliyalashtirmoqda. Dastlab, bu investitsiyalar ko'mir konlarida amalga oshirilgan va keyinchalik 19-asr oxirida tez rivojlangan neft sanoatiga o'tkazilgan. O'shandan beri energiya sanoati o'sishda davom etdi, tabiiy gaz va elektr energiyasi kabi yangi energiya manbalari mashhur bo'ldi. Ushbu resurslarga sarmoya kiritish istiqboli tezda aqlli investorlarning e'tiborini tortdi va ular qidiruv va ishlab chiqarishdan tortib tarqatish va marketinggacha hamma narsani moliyalashni boshladilar. Bu energiyaga bo'lgan talabdan foydalanishga intilayotgan ko'plab yangi energiya kompaniyalari va korxonalarining paydo bo'lishiga olib keldi.

Bundan tashqari, quyosh energetikasiga sarmoya kiritish - iqlim o'zgarishi muhim global muammo bo'lgan vaqt talabidir. Bu nafaqat toza energiya bilan ta'minlaydi, balki qayta tiklanmaydigan energiya manbalariga qaramlikni kamaytirishga yordam beradi. Bunga qo'shimcha ravishda, hukumat soliq imtiyozlari, subsidiyalar va hatto daromad solig'i deklaratsiyasi uchun foizli chegirmalar orqali quyosh energiyasiga investitsiyalarni rag'batlantirmoqda.

Masalan, Investor fotovoltaiik panellar ishlab chiqaruvchi kompaniyaga sarmoya kiritishi yoki quyosh energiyasi fondiga sarmoya kiritishi mumkin.

Quyosh energiyasi fondiga sarmoya kiritish investorlarga quyosh energiyasi loyihalari yoki kompaniyalarining ma'lum bir portfeliga sarmoya kiritish imkonini beradi. Hozirgi kunda diversifikasiyalangan portfellarga sarmoya kiritish orqali investorlar o'z risklarini yaxshiroq boshqarishi va yo'qotish ehtimolini kamaytirishi mumkin.

Quyosh energiyasiga sarmoya kiritish uzoq muddatda juda foydali bo'lib , garchi investorlar katta foyda ko'rishlari uchun biroz vaqt kerak bo'lsa-da, quyosh energiyasiga sarmoya kiritish kelajakka sarmoyadir. Butun dunyoda toza energiya manbalariga talab ortib bormoqda va quyosh energiyasi tobora ommalashib bormoqda.

Shu o'rinda, quyosh energiyasini yig'ish uchun ishlatiladigan texnologiyalar haqida ma'lumot berib o'tadigan bo'lsak, asosan ushbu turdagi texnologiyalar

texnologik jihatdan ilg'or va ilm-fanning eng so'nggi usullaridan foydalanadi. Quyosh energiyasi uchun ishlatiladigan muhim texnologiyalardan biri fotovoltaiik hujayralardir. Ular asosan yarim o'tkazgich materialdan, odatda kremniydan iborat bo'lib, yorug'lik energiyasini o'zlashtiradi va uni to'g'ridan-to'g'ri oqim (DC) elektr energiyasiga aylantiradi. Ushbu hujayralar quyosh panelining qurilish bloklari bo'lib,³ quyosh energiyasidan foydalanish uchun turar-joy va tijorat inshootlarida keng qo'llaniladi.

Xulosa qilib aytganda, quyosh energiyasiga sarmoya kiritish barqaror kelajakka hissa qo'shmoqchi bo'lgan har bir investor chun ajoyib imkoniyatdir. Bu nafaqat potentsial foyda keltiradi, balki toza energiya manbalarini targ'ib qilishga ham yordam beradi. To'g'ri tadqiqot va investitsiyalarni muntazam monitoring qilish bilan quyosh energiyasiga sarmoya kiritish uzoq muddatli moliyaviy o'sish uchun ajoyib imkoniyat berishi mumkin. Ma'lumki, quyosh energiyasi qayta tiklanadigan energiya inqilobining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Iqtisodiyoti rivojlangan davlatlardan biri bo'lgan Xitoy ayni paytda qayta tiklanadigan energiya texnologiyalariga katta sarmoya kiritib, dunyodagi eng yirik quyosh energiyasi ishlab chiqaruvchisi hisoblanadi. Uning quyosh energiyasi bo'yicha ulkan tashabbuslari unga boshqa mamlakatlarga qaraganda quyoshdan ko'proq energiya ishlab chiqarish imkonini berdi. 2020 yilga kelib qayta tiklanadigan energiyaga 361 milliard dollar sarmoya kiritish prognozi bilan Xitoy qayta tiklanadigan energiya inqilobida yetakchilik qilmoqda.

Osiyoning yana bir davlati Yaponiya ham quyosh energiyasi bo'yicha tashabbuslarini ilgari surishda sezilarli yutuqlarga erishdi. Fukusimadagi atom falokatidan beri Yaponiya an'anaviy ⁴energiya manbalariga muqobil variantlarni faol ravishda qidirmoqda.

Keng qamrovli tadqiqot va ishlanmalar natijasida mamlakat quyosh energiyasi ishlab chiqarishni sezilarli darajada oshirdi. Amerika Qo'shma Shtatlari quyosh energiyasiga katta sarmoya kiritgan davlatlar hisoblanib. Kaliforniya, Texas va Florida kabi shtatlar mamlakatda quyosh energiyasining eng yirik ishlab chiqaruvchilari bo'lish yo'lida yetakchilik qilgan holda, AQSh qayta tiklanadigan energiya sanoatida asosiy o'yinchiga aylangan.

Rivojlanayotgan mamlakat Hindiston ham quyosh energiyasi ishlab chiqarishda yetakchi o'rinni egalladi. U quyosh energetikasini rivojlantirish bo'yicha ulkan maqsadlarni qo'ydi va 2030 yilga kelib o'z energiyasining 40 foizini qayta tiklanadigan manbalardan ishlab chiqarishni maqsad qilib qo'ydi. Kommunal va iste'mol miqyosidagi quyosh energiyasini ishlab chiqarishga katta sarmoya kiritib, u tezda dunyoning etakchilaridan biriga aylandi. So'nggi paytlarda Lotin

³ Vo, Duc Hong. "Renewable energy and population growth for sustainable development in the Southeast Asian countries." *Energy, Sustainability and Society* 11.1 (2021):

⁴ Vo, Duc Hong. "Renewable energy and population growth for sustainable development in the Southeast Asian countries." *Energy, Sustainability and Society* 11.1 (2021): 1-15.

Amerikasidagi ba'zi mamlakatlarda, ya'ni Venesuela, Boliviya va Ekvadorda va boshqa joylarda energiya narxlarining doimiy oshib borishi sharoitida xalqaro energetika operatsiyalariga hukumatning aralashuvi 1970-yillardagi Xalqaro neft investitsiyalarini milliy lashtirish va ekspropriatsiya qilish voqealarini eslatadi.

Ko'pgina mezbon mamlakatlardagi kompaniyalar (XOQ). ⁵Xorijiy investitsiyalarni himoya qilish uchun ushbu tashvishni hal qilish uchun xalqaro investitsiya shartnomalari, xalqaro investitsiya shartnomalari kabi tegishli huquqiy hujjatlarda, shuningdek, milliy qonunchilikda barqarorlashtirishning turli usullari va mexanizmlari ishlab chiqilgan va qabul qilingan. Bundan tashqari, ayrim rivojlanayotgan mamlakatlarda xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun maxsus barqarorlik rejimlari ham joriy qilingan.

Xulosa. Umumiy qilib aytganda bu mamlakatlar qayta tiklanadigan energiya texnologiyalariga sarmoya kiritishda katta muvaffaqiyatlarga erishdi va global hajmi, geografiyasi va iqtisodiyoti jihatidan farq qilsa-da, ular umumiy jihatdan olganda : qazib olinadigan yoqilg'idan xoli kelajak va toza, qayta tiklanadigan energiya manbalari ega bo'ldi .

Kerakli resurslar yoki kapital bo'lmasa, tarmoq rivojlana olmaydi, bu esa barqaror va ishonchli energiya manbalarining etishmasligiga olib keladi. Shu sababli, energetika sohasini zamonaviy zamon talablarini qondirish uchun zarur vositalar bilan ta'minlash uchun investitsiyalarga ustuvor ahamiyat berish zarur.

Quyosh bitmas-tuganmas energiya manbai bo'lib, atrof-muhitga zarar etkazuvchi amaliyotlar tobora kengayib borayotgan bugungi dunyoda quyosh energiyasi energiya bilan ta'minlash uchun afzal qilingan alternativaga aylandi. Bunday yondashuvdan foydalanish, albatta, hamma uchun yaxshi ertangi kunga olib kelishi mumkin, ammo quyoshdan energiya ishlab chiqarish kontseptsiyasi qimmat va ilg'or texnologiyalardan foydalanishni talab qiladi.

Quyosh energiyasini ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan yana bir texnologiya - quyosh energiyasini inverteri. Inverter doimiy tokni oddiy elektr tarmoqlari tomonidan ishlatilishi mumkin bo'lgan o'zgaruvchan tok (AC) elektr energiyasiga aylantiradi. Ushbu invertorlar har qanday quyosh tizimining muhim tarkibiy qismlari bo'lib, ularning sifati va ishonchliligi tizimning umumiy samaradorligini belgilaydi.

Va nihoyat, quyosh nuri bo'lmagan soatlarda ishlab chiqarilgan quyosh energiyasini saqlash va undan foydalanish uchun zarur bo'lgan batareyani saqlash texnologiyasini eslatib o'tish kerak. Lityum-ion batareyalar texnologiyasi yuqori energiya zichligi va uzoq umr ko'rishni ta'minlab, bu borada o'yinni o'zgartirdi.

⁵ Maniruzzaman, Abul FM. "The pursuit of stability in international energy investment contracts: A critical appraisal of the emerging trends." *Journal of World Energy Law & Business* 1.2 (2008): 121-157.

Umuman olganda, quyosh energiyasidan samarali foydalanish uchun ushbu qimmatbaho texnologiyalar talab qilinishini tushunish kerak. Ular tizim samaradorligida muhim rol o'ynaydi va ulardan foydalanish ko'pincha ishlab chiqarishni maksimal darajada oshirishga va ⁶tizimning ishlamay qolish vaqtini minimallashtirishga olib keladi. Quyoshdan qayta tiklanadigan energiyaning cheksiz ta'minotidan bunday texnologiyalarning to'g'ri kombinatsiyasi bilan foydalanish mumkin, bu esa ertangi kunni toza, yashil va sog'lomroq qilish imkonini beradi.

Energetika sohasida xalqaro investitsiyalardan foydalanish turli xil imtiyozlar berish uchun taklif qilingan. Va bularning bir qancha afzalliklari mavjud:

Birinchidan, bu mamlakatlarga bir o'zi qila olmaydigandan ko'ra kengroq manbalar, texnologiyalar va tajribalardan foydalanish imkonini beradi.

Xalqaro hamkorlik, shuningdek, muqobil moliyalashtirish manbalaridan foydalanish imkoniyatini beradi, bu esa aks holda erishib bo'lmaydigan yirik loyihalarni moliyalashtirishga yordam beradi. Bundan tashqari, hamkorlik risklarni diversifikatsiya qilishga yordam beradi va yanada barqaror investitsiya imkoniyatlarini ta'minlaydi va shu bilan barcha ishtirokchilar uchun uzoq muddatli daromadlarni oshiradi.

Ushbu imtiyozlarga qo'shimcha ravishda, energiya sohasiga xalqaro investitsiyalar qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni rag'batlantirish va uglerod chiqindilarini kamaytirish orqali barqaror rivojlanishga yordam berishi mumkin. Hozirgi kunda ko'plab xalqaro hamkorliklar quyosh, shamol va gidroenergetika kabi qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu energiya manbalari ishonchli, tejamkor va ekologik toza bo'lgani uchun tobora ommalashib bormoqda.

Umuman olganda, energetika sohasiga xalqaro investitsiyalardan foydalanish taklifi ijobiy holat sifatida baholanmoqda. Bu juda zarur resurslar va tajribaga kirishni, shuningdek, yanada barqaror investitsiya imkoniyatlarini ta'minlashi mumkin. Qolaversa, qayta tiklanadigan energiya manbalariga e'tibor barqaror rivojlanishni rag'batlantirish va bugungi dunyoda juda zarur bo'lgan uglerod chiqindilarini kamaytirishga yordam beradi.

Energetikani uzoq muddatli insonlarga xizmat qilishi va muqobil energiyaga ehtiyoji bo'lgan davlatlarga ushbu sohadagi samarali texnologiyalarni olib kirish uchun xalqaro investorlar jalb etish, zaruriy imtiyozlarni joriy qilish va xorijiy investorlarning shartnomaviy huquqlarini barqarorlashtirish lozim.

⁶ Barqarorlikka intilish (Oxford: Oxford University Press, 2010) ga qarang. (2006) 44:1 Alta L Rev 115. Shuningdek qarang: Bernard J Roth, "NAFTA, Alberta Oil Sands Royalties, and Change: Ha, We can?" (2009) 46:2 Alta L Rev 335.

FOYDALANILGAN MANBALAR RO'YXATI :

1. Богуславский М.М. Иностранные инвестиции: правовое регулирование. М., 1996.;
2. Whitsitt, Elizabeth, and Nigel Bankes. "The evolution of international investment law and its application to the energy sector." *Alta. L. Rev.* 51 (2013):
3. H Grotius, *De Jure Belli ac Pacis Tres* (rev edn, 1946), qayta nashr etilgan (1925) 3(2) *The Classics of International Law*, 385 (F. Kelsey, trans), TM Franck, Fairnessda keltirilganidek Xalqaro huquq va institutlarda (Oxford, Clarendon Press, 1995);
4. Vo, Duc Hong. "Renewable energy and population growth for sustainable development in the Southeast Asian countries." *Energy, Sustainability and Society* 11.1 (2021)
5. Barqarorlikka intilish (Oxford: Oxford University Press, 2010) ga qarang. (2006) 44:1 *Alta L Rev* 115. Shuningdek qarang: Bernard J Roth, "NAFTA, Alberta Oil Sands Royalties, and Change: Ha, We can?" (2009) 46:2 *Alta L Rev* 335.